

SOSYAL PSİKOLOJİK AÇIDAN STEREOTİP KAVRAMININ DİL VE METİN ANALİZİNDE KULLANIMI

Dilek İmançer*

ÖZET

Stereotip konusunda ortaya konulan teorik çalışmalar insanların algılama ve karar verme mekanizmalarındaki çarpıklık ve eksiklikleri soruşturmaktadır. Stereotip olarak tarif edilen 'sabit formüller' ya da 'örnekler'in dil ve metin analizi açısından birbirinden farklı üç türü vardır: Birincisi sosyal bilimler içinde toplumsal olgular üzerine temsil örnekleridir. İkincisi dil bilimin ilgi alanına giren gelenekselleşen dilsel formüller, sözlü dildeki rutin formüllerdir. Üçüncüsü ise edebi veya güzel sanatlar alanında, tüm metinlerin yapısal formülleri ya da örnekleridir. Stereotip kavramı, spesifik kod olarak güzel sanatların tarihsel formasyonunu karakterize etmektedir.

Bu çalışmada stereotiplerin algılama sürecimizde dil aracılığıyla nasıl yer edindiğini, bir anlamda stereotiplerin kurulma biçimini anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken söz konusu olguyu görsel ve edebi metin analizlerinde tespit etmeye çalışan kuramsal çalışmaların izini süreceğiz.

Anahtar sözcükler: Stereotip, dil ve metin analizi

USING THE CONCEPT OF STEREOTYPE IN ANALYSIS OF LANGUAGE AND TEXT IN TERMS OF SOCIO-PSYCHOLOGY

ABSTRACT

Theoretical studies on the subject of stereotype examine the biases and errors in human mechanisms of perception and making decisions. Stereotypes described as 'fixed formulas' or 'samples' have three different types in terms of analysis of language and text. The first is examples of representation on social phenomena within social sciences. The second is traditional formulas that are involved in linguistic field, including some verbal routines. And the third is structural formulas or examples of all texts within literature and fine arts. As a specific code, the concept of stereotype characterises historical formation of fine arts.

This study aims, how stereotypes gained a place through language in our perception process and uncover the way of stereotypes are constructed by following the theoretical studies that try to determine this fact through analyses of visual and literary texts.

Keywords: stereotype, analysis of language and text

GİRİŞ

Stereotip konusunda sosyal bilimsel açıdan ilk kuramsal bakış Walter Lippmann'ın (1964) 'Kamusal Düşünce' (Public Opinion) isimli kitabında geliştirilmiştir. Lippmann, 'kafamızdaki resim' fikri ile bizim düzenlenmiş, az ya da çok sabit olan dünya görüşümüzü sorgulamaktadır. Stereotip kavramı ile insanlara ait ve onların hüküm vermesinde etkili, biçimlenmiş fikirler, ideolojiler ya da beklentiler açıklanmaktadır.

Bireyin, dayanıklı kognitif sistemi olarak stereotipin tanımı Lippmann'ın çıkış noktası olmuştur. John Dewey'e (1910) dayanarak Lippmann da dünyayı büyük, canlı, uğuldayan karışıklık olarak görmüştür. Bu karışıklık,

insani algılama ve düşünme yeteneği için oldukça karmaşık ve dinamiktir. Dewey, nesnelere anlam kazanmak zorunda olduğunu söylemektedir. Bunun için de açık anlaşılabilirlik, farklılık, tutarlılık, ya da dayanıklılık gibi niteliklerin nesnelere yüklenmesi gerekmektedir, aksi takdirde belirsiz kalacaklardır. Algılama dünyasındaki anlaşılabilirlik ve tutarlılık ise stereotipleri beraberinde getirmektedir. "Daha iyi hakim olmak üzere çevresini şematize etmeye çalışan insan, bireyler, insan grupları ve olaylar hakkında tipolojiler oluşturur. Bu tipolojiler sayesinde çevresini tutarlı ideolojik ve bilişsel bir çerçevede örgütler ve yapılandırır" (Bilgin 1996:97).

Lippmann, kitap basımında kullanılan stereotip kelimesini kognitif (1) kuram ile

* Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi

bağlantılı olarak toplum bilimlere uyarlamıştır. Kognitif kuram etrafımızdaki insanları algılama, onlarla ilgili izlenimler oluşturma ve davranışlara bir sebep yükleyen düşünce sürecini araştırmaktadır. Kısacası insan yeni edindiği bir bilgiyi eskiden edindikleri ile birlikte işlemekte ve yeniden inşa etmektedir. Lippmann kitabının giriş bölümünde 'dış dünya ve kafamızdaki resim' ifadesiyle karar verme sürecinde algılama, düşünme ve dış dünyadaki olaylar arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Bu farklılık hızlı bir düzenlemenin bireysel gerekliliği aracılığı ile oluşmaktadır. Dış dünyadan gelen bilgi alınmakta, düzenlenmekte, bilinir hale gelmekte ve kullanılmaktadır. "Bizler dünyayı görmeden önce onun hakkında konuşuruz. Nesnelere onlarla deneyim yaşamadan da hayal edebiliriz. Bu ön kabul, algılama sürecinin temelini açıklar" (Lippmann 1964:89). Stereotipler, dış dünyanın tam bir resmini sunmazlar, fakat içinde bulunulması mümkün olan bir dünyanın resmidir ve biz bununla bizi rahatsız edecek tehlikelere karşı bir fikir sahibi olabilmekteyiz.

Lippmann, dış dünyayı algılamakta bireyin savunma aracı olarak stereotipin değeri üzerine argümanını kurmaktadır. Buna göre stereotipler, bizim kendi kimliğimizin garantisini, yaşadığımız toplumdaki mevkiimizi ve haklarımızı içeren değer bilincimizin yansımasıdır. Orada inancın, normalliğin ve güvenin cazibesini buluruz ve bu bağlamda stereotipleri tahrip edecek herhangi bir saldırı karşısında bunu evrenin düzenine karşı bir saldırıymış gibi algılarız. Bu nedenle, stereotipler duygusal bir karakteristik taşımakta ve bu duygusallığı pekiştirmeye hizmet etmektedir.

Bu duygusal karakteristiğinden dolayı Lippmann'ın stereotip üzerine düşüncelerini tek bir modele indirgeyerek formüle etmek oldukça zordur. Lippmann, insanın iç ve dış dünyasının birbirine bağlı psikolojik mekanizmalarının bütünlüğü üzerine algılama, düşünme ve iletişime dayanan bir yapı kurmaktadır. Bu yapı bilgi kuramının dış dünya ve iç dünya arasındaki uyumsuzluk probleminde dayanmaktadır. İç dünya sabit izlenimler repertuarımız olan kafamızdaki resimlerdir. Kafamızdaki resimler ise algılama sürecimizde etkin bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada stereotiplerin algılama sürecimizde dil aracılığıyla nasıl yer edindiğini, bir anlamda stereotiplerin kurulma biçimini anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken söz konusu olguyu görsel ve edebi metin analizlerinde tespit etmeye çalışan kuramsal çalışmaların izini süreceğiz.

DİL VE STEREOTİP

Stereotip konusunda ortaya konulan teorik çalışmalar insanların algılama ve karar verme mekanizmalarındaki çarpıklık ve eksiklikleri soruşturmaktadır. Özellikle Adam Schaff (1979) gibi kuramcılar insan davranışlarındaki kendiliğinden gelişen peşin hükümlülük olgusuna gerekçe aramak yerine, stereotipin kitleleri tehdit edici anlamlarına odaklanarak, onun irrasyonelliği ve yanılıya düşürücü özelliğinin bilinir kılınması ile toplumsal hayatta pozitif etkileri üzerinde durmuştur.

Schaff, araştırmalarında dil ve davranışların karşılıklı etkileşimi konusuna odaklanmaktadır. Öncelikle dil dünyayı ifade etme aracıdır ve dünyadaki nesnelere kelimelerle sembolleştirerek ifade ederiz, fakat bu nesnelere yaşam deneyimlerine bağlı olarak farklı görünüşlerine göre de farklı farklı da ifade edilmektedir. Örneğin insanların değişik ihtiyaçlarına bağlı olarak, belirli durumlarda kar yağışı farklı karakteristiklerde ('lapa lapa yağma' romantik duyguları çağrıştırırken, 'beyaz afet' olarak kullanımı İstanbul'da yaşamın kar yağışı ile birlikte alt üst olması) ifade edilmektedir. Tüm bunlar, insanın tarihsel deneyimlerinin bir sonucudur. Böylesi farklılıklar da yine dilde yansımaları bulmaktadır. Bu görünüşlerin ve şeylerin farklı kavramsallaştırılmasıyla dil, yaşanan deneyimlerin taşıyıcısıdır ve insanlığın gerçekliği algılamasına hizmet ederek kendi bağlamı içinde düşünceyi oluşturmaktadır.

Dil, aynı zamanda insanlar arası iletişimde birbirlerini etkileme aracıdır. Kolektif davranışlarda belirli bir alandaki deneyimlerimizi diğer insanlara sözlü ya da yazılı olarak iletme için dile ihtiyaç duyarız. Bu bağlamda kolektif davranışlar dilsel iletişime bağımlıdır. Dilsel iletişim ise titizlik gerektiren bir olgudur; salt doğru kelimelerin yan yana söylenmesi değildir, bu süreçte dil sürçmeleri, vur-

guldaki çok anlamlılık veya anlamsal belirsizlik gibi olguların da hesaba katılması zorludur.

Schaff'a göre, dil, insanların duygusal alanlarına etki eden bir araç olmasının yanı sıra, aynı zamanda, kabul edilen zihniyet, davranış ve değer sistemlerini belirleyen stereotiplerin öğrenilmesinde de etkin rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dildeki stereotiplere odaklanmaktadır. Lippmann'ın baskı tekniklerinden aldığı stereotip tanımlamasına uygun olarak kendi tanımlamasını yapmaktadır: Stereotip, bir baskı tipiyle yerleştirilmiş metindeki kalıbı taşıyan metal levhadır. Böyle bir levha sonradan aynı metni herhangi bir değişiklik olmaksızın çoğaltmak için kullanılmaktadır. Aynı şekilde ortalama insan davranışlarında önceden deneyimlenmemiş şeyler hakkında karar vermek gerektiğinde, yaşadığımız çevrede daha önceden oluşmuş bazen de tekrarı görülmüş olgulara göre karar vermekteyiz. Belirli bir metni çoğaltmak için üretilmiş levha gibi stereotip hazırdır. Bu nedenle stereotip olgusunda basitleştirme, yanlış izlenim ve kişisel deneyime dayanmayan, bilakis zorluktan uzak, verili toplumsal yaşamın baskısına uygunluk söz konusudur. Bu toplumsal baskı öylesine güçlüdür ki bazen bireyin kendi yaşam deneyimlerini de kamufle edebilmektedir. Daha çok yaşanan çevrenin neyi kabul ettiği ve neyi beklediği dikkate alınmakta ve gerçeklik algısı da buna göre biçimlenmektedir. Başka bir deyişle, kendi deneyimini yaşamaktan çok, başkalarının deneyimlerini anlamaya, sezimlemeye çalışan bir gözlemcinin davranışı benimsenmektedir. Eco'nun da dediği gibi, "gözlemci deneyimlerinin öykülerini (imitations- Aristoteles'in mimesis'i) yaratır, böylelikle kendi yorumlama ve mimesis deneyimini yaşar" (Eco 2001:146). Stereotip, özellikle insanlar arası ilişkilerde ön yargılar ve ön kabullerden oluşan zihniyet ve davranışları yansıtmaya işlevi taşımaktadır (örneğin farklı ülke, ırk, dine göre benzer ön yargı ve nefretler görülebilmektedir).

Schaff, sosyal psikoloji alanında anlama ve stereotipin birbirlerine organik olarak bağlantılı olduğunu, fakat ikisi arasında farklılıklar da olduğunu açıklamaktadır. Buna göre çocuk, nesnelere anlam vermeyi dil aracılığıyla kazanmaktadır. Dil ise çocuğa aile ve toplum

tarafından aktarılmaktadır. Fakat toplum çocuğa dil aracılığıyla sadece anlayış kazandırmaz, anlamının içeriğini de belirlemektedir. Gerçekte toplumsal deneyimlerin iletilmesi çok karmaşık bir süreçtir. Bu deneyimler toplum içindeki insanın pratik faaliyetlerinin bir sonucu ve onun toplumsal görünümlere karşı farklı reaksiyonlarının bir bütününden oluşmaktadır. Toplum ve onun temelinde yatan değer sistemleri, dış dünyadaki belirli görünümler karşısında insanın duygusal tepkileri sonucunda oluşmaktadır. Çocuk kendi çevresinden dili duyar, bilgiyi toplumdan dil aracılığıyla almaktadır. Bu bilgi, yalnızca gözle görülüp birebir yaşanan deneyimleri kapsamaz, bilakis kendi çevresinin görünümlerine uygun değerlerini ve bu görünümlerin duygusal rengine uygun tepkileri de kapsar. Dilsel bilgi, belli bir konuşma akımı içinde çeşitli stratejiler yoluyla -aynı kelimeler farklı anlamlar taşıyabilir ya da belli kalıplar sadece bazı hallere işaret edebilir- çocuğa hem anlamları hem de stereotipleri kazandırır.

Schaff'a göre, insan çocukluk çağında dil aracılığıyla farklı stereotipler kazanmakta (ırk, milliyet, din v.s.) ve bu stereotiplere dayalı saldırganlık eğilimi söz konusu olabilmektedir. Elbette kişi, ilerleyen zaman içinde, çocuklukta edindiği stereotiplere bağlı olarak geliştirdiği tutumlarındaki yanlışlığını anlayabilir ve çeşitli toplumsal fobilerinden entelektüel birikimi sayesinde kurtulabilir. (Örneğin belirli bir din ve milliyette mensup kişilere karşı onları tanımadan antipati duyma gibi). Böylesi sonradan kültürel düzeltmelerin etkisi ne kadar az olursa, daha önceden edinilen stereotiplerin etkisi güçlenmekte ve o kadar insan davranışlarında etkisini sürdürmektedir (Schaff 1979:164).

Kuramsal olarak stereotip kavramının kullanımını hem sosyal psikolojik açıdan, hem de insan resimlerinin tipikleşmiş temsili gibi konular alanında, belirli bir disipliner perspektif ya da yöntem kazanamamıştır. Sosyal psikoloji disiplini içinde bile birbirinden farklı gelenekler söz konusudur. Stereotip olarak tarif edilen 'sabit formüller' ya da 'örnekler'in birbirinden farklı üç türü vardır: Birincisi sosyal bilimlerde içinde toplumsal olgular üzerine temsil örnekleridir. İkincisi dil biliminin ilgi alanına giren gelenekselleşen dilsel formüller, sözlü

dildeki rutin formüllerdir. Üçüncüsü ise edebi ya da güzel sanatlar alanında tüm metinlerin yapısal formülleri ya da örnekleridir.

STEREOTİP VE TOPLUMSAL OLGULARIN GÖRÜNTÜSEL TEMSİLİ

Sosyal psikolojik stereotip teorisi, semiyolojik açıdan ‘metin’ olarak değerlendirilen film, televizyon gibi görsel iletişim araçlarının içeriklerinin araştırılmasında da kullanılmaktadır. İletişim çalışmalarında yaygın görüşe göre, medya izleyicilerin dünya görüşünü, ideolojisini, düşüncesini, beklentisini yansıtmaktadır. Medya esas itibariyle düşüncelerin ve ideolojilerin – şimdiye kadar stereotip olarak bilinen fikirler de dahil- yayınlanıp iletilmesinde önemli bir unsurdur. Bu açıdan Lippmann, öncelikle sinemaya dikkat çekmektedir. Ona göre insanların gazetelerden kelimeler aracılığıyla okuyup anladıklarını, sinema resimlerle gerçekleştirmektedir. İnsanlık tarihi boyunca resimsel olarak sinema ile kıyaslanabilecek bir araç bulunmamaktadır. Zira, sinema bulanık kalmış düşüncelere yaşam kazandırmaktadır. Örneğin, Ku-Kluks-Klan olgusu üzerine bulanık bilgiler Griffith’in ‘Bir Ulusun Doğuşu’ filminde somut bir biçim kazanmıştır. Şüphesiz bir kimse filmi görsün ya da görmesin, Griffith kadar Ku-Kluks-Klan hakkında bilgi sahibi olsun ya da olmasın, ne zaman bu ismi duysa beyaz giysiler içindeki başları kukuletalı atlılar gözünde canlanmaktadır. Sinemanın anlatımsal, resimsel somutluğu ve olgulara yeniden biçim kazandıran, metin ürünleri sosyal psikolojik perspektiften araştırmaların ilgi odağı olmuştur. Sinema gibi televizyon, edebiyat ve diğer metinler aracın dili açısından içerik analizi ile yeniden araştırılmıştır.

Metinlerin ilk sosyal psikolojik analizi altmışlı yıllarda F. Dröge (1967) tarafından yapılan çalışmadır. Dröge için stereotipler, insanların ya da grupların, ulusların temsilidir ve bu temsil gruba aidiyet aracılığıyla biçimlenmektedir (Auto und Heterostereotype). Bu anlayışa dayanarak stereotipler, söylem analizi yöntemiyle ‘katılmış unsurlar’ olarak basılı yayınlardaki iletişim içeriğinde araştırılmaktadır.

Buna benzer bir başka araştırma ise, aynı tarihlerde P. Pleyer (1968) tarafından popüler Alman sinemasında ulusal stereotiplerin yeni-

den üretimi üzerine yapılmıştır. Pleyer’e göre, stereotipler antropolojik olarak her insanın kendi çevresine uyum sağlamasında gereklidir. Çevreye uyumun gerçekleşmesi için de çevrenin algılanması gerekmektedir. Zira birey için çevresindeki gerçeklik çok karmaşık ve çok anlamlıdır. Bu nedenle algılama kolay ve kesin değildir. Çok anlamlı gerçeklik içinde davranıp uyum sağlayabilmek için, açık anlaşılır davranışlar yaratılmak zorundadır. Bu anlaşılır şeyler yaratma sürecinde algılama açısından kesin bilgi ihtiyacını tatmin etmek için, kesin olmayan kararsızlık yaratan durumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Böylece kesinlik taşıyan gerçeklik anlayışı mümkün olduğunca kişinin kendi objektiflik fikrine uygun olarak açıklık kazanmaktadır. Bu subjektif kesinliğin kabulü aracılığıyla açıklık kazanan bilgi deneysel olarak ispat edilemez ve bu nedenle de objektif bir bilgi olmaktan ziyade görünen bilgiye dayanmaktadır. Zira bu çeşitli durumların zihinde yeniden subjektif olarak kurgulanmış temsiline dayanmaktadır. Başka bir deyişle, kesin olmayan algılamalardan kurtulma, gerçekliğin hayali temsilleri aracılığıyla ortaya çıkmakta, deneyimlere dayanmamakta ve objektif olarak gerçekliğin sınanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Böylesi temsillerin oluşumunda ise Gestaltçı psikologların algılamada ileri sürdüğü biçimsel tamamlama ilkesi etkin rol oynamaktadır. Bu anlayışa göre, bizim psikolojik mekanizmamızın eğilimi, tüm düzensizlikleri, eksiklikleri, boşlukları ve muğlak alanları tamamlamaya ve azami düzeyde kabul edilebilir bir format için rötuş yapmaktır. Bu verili rötuşlanmış temsiller Pleyer’in tanımına göre stereotiplerden başkası değildir.

Stereotiplerin subjektif kesinlik aracılığıyla belirsizlikleri azaltma işlevi ve anlamayı kolaylaştırma yeteneği onun yaygınlaşması ve gelenekleşmesi için de bir temel oluşturmaktadır. Bunlar temelde ailede, okulda öğrenilmekte ve toplumsal miras olarak idame ettirilmektedir. Stereotipler, temsil bütünü olarak eklemlenme olmaksızın düşünülemez, çünkü eklemlenme insanlar arası iletişimde ortaya çıkmaktadır ve toplumsal anlamı oluşturmada temeldir. Zira stereotiplerde, genellikle kamusal iletişim sürecinde gerçekleşen kolektif temsil şemaları söz konusudur. Bu şemalar yayıncılıktaki ifadelerde de sıklıkla görül-

mektedir. Yayıncılık açısından tüm hakikatler kendi karmaşıklığı içinde yayınlanabilir değildir. İletişimci, bulunan gerçekliğin içinden seçim yapmak zorundadır ve bu seçilenler belirli bir gösterge sistemi içinde formüle edilerek yayınlanabilir bir biçime getirilmektedir. Yayıncılık ifadeleri içine yerleşen stereotipler hem ifade materyallerinin seçiminde, hem de ifadenin biçimlenmesinde, etkin bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de iletişim süreci hem profesyonel, hem de sıradan insan için her zaman subjektif bir nitelik taşımaktadır.

İletişim sürecinde işlevselci yayıncılık anlayışına göre, iletişimci kendi iletişim aktivitesinde ait olduğu toplumun değer sistemini ve normlarını kullanmaktadır. Mesleki olarak çok yönlü eğitim formasyonu üzerine kendi sosyo- kültürel sisteminin stereotip temsil bütünü de adapte etmekte ve bu adapte edilen normlar iletişim davranışlarına şekil vermektedir. Özellikle sinemada, ortak toplumsal uzlaşılarla dayanan bir kitle sanatı olmasından dolayı stereotipler kaçınılmaz bir olgudur. Film üretiminin ticarileşmesi, yerel kolektif temsilin yeniden üretimini teşvik etmektedir. Başka deyişle sinema filmleri kültüre özgü stereotipleri yeniden üretmektedir. Zira film üreticileri yüksek prodüksiyon giderleri açısından mesajlarını halka ulaştırmak için en kestirme ve garantili yolu tercih etmektedir. Bu bağlamda anlaşılabilirlik isteği ve mümkün olduğunca geniş kitlelere ulaşma isteği, izleyicilerin beklentilerine uyma eğilimi doğurmakta ve buna uygun olarak mesajlar mümkün olduğunca normlara uygun olmaktadır. Mesajlar film üreticileri ve izleyicilerin içinde yaşadığı sosyo-kültürel sistemin kolektif stereotip ağı ile bağlantılı olarak verilmektedir. Buna bağlı olarak Pleyer, sinemada stereotip (2) araştırmalarının filmin doğduğu sosyo- kültürel sistem ya da onun alt sistemlerinin temsil bütünü bir parçasını ortaya koyacağı fikrini savunmaktadır.

İngiliz film araştırmalarında ise, S. Neale (1993) Pleyer'le benzer bir çalışmada gündelik hayat pratiklerine ön yargı biçiminde yansıyan ve toplumsal bilinç altına demir atmış insan imgelerini stereotip kavramıyla araştırmaktadır. Schneider (1992) ise, metni yalnızca yansıtıcı bir doküman olarak almak yerine, stereotiplerin biçimlenmesinde medya-

nın aktif rolünü vurgulayan bir araştırma yapmıştır. Stereotip teorisinin ana düşüncesini oluşturan algılama, işlevsel olarak toplumda grup oluşturulması için temeldir; çünkü 'grup' algısı kognitif bir kategorisasyon sonucu gelişmektedir ve grupla ilgili kognitif şemalar, lehte veya aleyhte çeşitli atıfları barındırmaktadır. Bunun yanında stereotip, toplumsal olaylarla birlikte olan algılama sürecidir; diğer bir ifadeyle kognitif şemalarımız bir boşlukta değil, çeşitli toplumsal bağlamlarla etkileşimler içinde oluşur. Schneider, stereotip araştırmasının bu merkezi ilgisine dayanarak, uluslar arası enformasyon sistemine (3) göre biçimlenen televizyon yayınları vasıtasıyla, değişen grup deneyimlerini ve yeni grup uzlaşımlarını içeren grup oluşturma sürecini, Almanya'da izlenen amerikan televizyon dizileri aracılığıyla tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre, televizyon izleyicisi için stereotipler, hikaye, figürler ve görsel malzeme düzleminde yinelemeler sayesinde oluşturulan şemalarla, yüksek oranda uzlaşımlara dayanan, dayanıklı ve değiştirilmesi zor anlamları desteklemektedir. Bu anlamlar, sanatı alımlamada gerekli olan anlam varyasyonlarını sınırlamakta ve çok anlamlılığın (Polysemi) indirgenmesine yol açmaktadır. Schneider'in araştırmasının bilinen sosyal psikolojik yöntemden temel ayrımı medya gibi kurumlar aracılığıyla da stereotipin öğrenileceğini görmesidir.

Sosyal psikolojik yaklaşımla gerçekleştirilmiş başka bir çalışma G. Blaicher (1987) tarafından edebiyat alanında gerçekleştirilmiştir. Blaicher, 'Erstartes Denken' başlıklı çalışmasında, İngiliz edebiyatında klişe, stereotip ve ön yargıları ele almış; bir metnin yazarının kendi ön yargısı ve buna göre şekillenmiş gerçeklik ön yargısı ile hedeflenen okuyucu kitlenin metni alımlarken arka plan oluşturacak potansiyel ön yargısı üzerinde çalışarak edebiyat alanında stereotipleştirme olgusunu incelemiştir.

Edebiyat alanında diğer bir örnek, Eliot, Pelzer ve Poore'un (1978) 20. yüzyılın edebiyat ve öykülü televizyon biçimlerini araştıran çeşitli yazarların çalışmalarını bir araya getiren 'Stereotyp und Vorurteil in der Literatur' isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada, metinlerdeki tekrar eden anlamsal örnekler (prototipler) 'edebi stereotip' olarak nitelendirilmekte ve

bunlar önyargıların resimsel ve dilsel somutlaşması olarak yorumlanmaktadır.

Stereotip kavramı ile birlikte kullanılan ‘prototip’ (ideal örnek tipleme) kavramı sosyal psikolojik açıdan içerik analizinde kolaylık sağlamaktadır. Eliot ve arkadaşları da Lippmann’ın pragmatik işlevselcilik anlayışı içinde stereotipleri yararlılığı açısından tartışmaktadır. Onlar da dilbilimci olan U. Quashoff gibi kognitif içerik ve dile özgü biçimlenen ‘örnek’e odaklanmakta ve stereotipleri dilsel dışı vurumların incelenmesi aracılığıyla tespit etmektedir. Ouashoff’a göre “bir stereotip toplumsal bir grup ya da bireylerin, üyesi olduğu grubun kanaatinin dışı vurumudur. Stereotip, nedensiz basitleştirilen ve genelleştirici tarzda duygusal değerlendirmeye meyilli olarak bir sınıfı belirli karakteristik ve davranış tarzları ile niteleyen bir yargının mantıksal biçimidir” (Quashoff 1973:28).

Quashoff, stereotipleri gruba ait temsil ya da karar biçimi olarak değil, bilakis örneğin sözlü biçimi olarak görmüştür. Bu nedenle onun ileri sürdüğü kavram sosyal psikolojik temele dayanmamaktadır. Semiyolojinin temel anlayışına göre, anlamsal bir değer çok sayıda sembolik biçimlerle sunulabilir. Bu bağlamda A. Wenzel (1978), Quashoff’u eleştiren bir çalışma yapmıştır. Ona göre, sözsöz sık kullanımlar yalnız stereotipin bir kısmına tekabül edebilir; stereotiplerin göstergeleri yalnızca dilsel ifadeler düzleminde değil, bilakis anlamsal düzlemde aranması gerekmektedir. Bu bağlamda stereotipleri tespit edebilmek için eleştirel içerik analizine ihtiyaç vardır. Zira stereotip kavramının yürürlüğe girebilmesi için salt dilsel göstergelerin kullanılması yeterli olmamaktadır. Bu görüşten hareketle Wenzel, Quashoff’un daha önce zikretmiş olduğumuz ifadesindeki ‘yargı’ kavramını değiştirerek stereotipi yeniden tanımlamaktadır: “Stereotip, bir toplumsal grubun ya da bireylerin üyesi olduğu grubun kanaatinin sözlü dışı vurumudur. Stereotip nedensiz basitleştirme tarzı içinde, duygusal değerler ile bir kişinin belirli karakteristikler ve davranışları ile bir gruba normatif eğiliminin genel ifadesinin mantıksal biçimidir” (Wenzel 1978:28). A. Schaff (1979) göre ise stereotip, sosyal psikolojik olarak kanaate benzer bir

şeydir ve daima bu kavram ile bağlantılıdır. Özellikle toplumsal problemlerle bağlantılı kelime içeriği, basitleştirme ve yanlış düşüncenin olduğu, yaşam deneyimleri ile desteklenmeyen, bilakis kamusal düşüncenin otoritesine inancın söz konusu olduğu ve bu yüzden çok inatçı ve dayanıklı düşüncüyü ifade etmektedir. Quashoff, Schaff ve diğerlerinden farklı olarak Wenzel, dar linguistik bakış açısının stereotip anlayışından stereotipin heterojen dilsel sunumunun araştırılması yararına vazgeçer ve stereotipin mantıki ideolojik araştırması üzerinde durur.

DİL BİLİM VE STEREOTİP: GELENEKSELLEŞEN DİLSSEL FORMÜLLER

Dil bilim alanında yapılan çalışmalar stereotipin dile özgü içeriğinin biçimlenmesinin yanı sıra, kullanma biçimlerinden kaynaklanan farklılıkları da ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışmalar, sosyal psikolojideki biçimsel dilin sunumundan ziyade, gündelik hayatta dilin nasıl kullanıldığına yoğunlaşmaktadır. Buna göre, dilin söz dizim kurallarından bağımsız olarak, belirli bir şey söylemeyi yinelenen sözlü ifadelerin tekrar tekrar duyulması aracılığıyla öğrenmekteyiz. Bu olgudan yola çıkan F. Coulmas (1981) konuşma içindeki rutinleri ‘Routine im Gespraech’ başlıklı çalışmasıyla ortaya koymaya çalışmaktadır. Pragmatik dilbilim araştırma geleneği içinde bu çalışma dilsel vurguların işleviyle ilişkili standartlaşmadan hareket ederek, konuşmaya ait rutinleri ortaya koymaktadır. Bu perspektiften dil sistemine kaynaşarak yerleşmiş, hafızada standartlaşan, yinelenen dilsel ifadelerin kullanımları stereotipleri oluşturmaktadır. Dilin kullanımı içinde gittikçe sağlamlaşan, stereotip karakteri taşıyan, uzlaşımsal olan ifadelerin nasıl ve ne suretle dil sistemine yerleştiği sorunsalından hareketle Coulmas, pratik dilde başlıca unsur olarak stereotiplerin, bir grup ve onun yaşam tarzının karakteristiğine göre şekillendiğini öne sürmektedir. Onun analizleri standart durumların dilsel ifadesinin kuramını oluşturmaya yöneliktir. Zira belirli rutin biçimler ve stereotipler (atasözleri, deyimler, rutin formüller (4) gibi) standart durumların sonuçlarıdır. Bunlar toplumsal olgular üzerine dildeki sabit reaksiyonlar olarak görülebilmekte ve onların değişimi gündelik

hayatın içindeki etkileşim aracılığıyla düzenlenmektedir. Coulmas'a göre, bunlar gündelik hayatın ayınlarına aittir; toplumsal değişimler ve buna bağlı inşa edilmiş dil değişime direnç göstermekte, zaman ve bağlama bir tür atf karakteristiği taşımaktadır. Dildeki rutin formler, dilsel iletişim standartları ve iletişim durumundaki iletişimcinin beklentisine dayanmakta ve bir anlamda düşünsel program yapma yeteneği aracılığıyla, düşünce ekonomisi sağlamaktadır.

Stereotipler, sözün spesifik bir biçimidir ve kelime hazinesi olarak dil sistemine aittir; bu anlamda edebiyatta olsun, günlük dilde olsun sabit kelime yapısı olarak yinelenme karakteristiği taşımaktadır. Özellikle Fransız kuramcılar M. Riffatere, G. Genette ya da R. Barthes da, stereotip kavramını standart yinelenen sözcük bağlantılarını karakterize etmekte kullanılmaktadır.

EDEBİYAT ALANINDA STEREOTİP OLGUSU

Barthes eski mitsel öykülerde stereotip olgusunun izini sürerek bunların, anlatı dünyasının gerçek nedeni olduğunu söyler. Bu anlatı dünyasında deneyim (pratikten çok kitaplara dayanan bir deneyim) okurun belleğinde bıraktığı ve bu belleği oluşturan izler üzerinde kurulmuştur. Bu nedenle, anlatı dünyasında deneyime bağlı oluşturulan eksiksiz kesit, okura en güçlü mantıksal kesinliği sağlayan, içinde bütün okumaların ve konuşmaların hemen görüldüğü en kültürlü kesittir (Barthes 1993:136). Barthes buna örnek olarak Balzac'ın öyküsündeki meslek (kariyer) kesitini vermektedir: Paris'e gitmek/ büyük ustanın yanına gitmek/ ustadan ayrılmak/ ödül kazanmak/ büyük bir eleştirmen tarafından benimsenmek/ İtalya'ya gitmek. Belleğimize defalarca kaydedilmiş bu eylem dizisi Aristotelesci anlatı mantığına uygun olarak bilimsel gerçek olmadığı gibi ortak düşünce geliştirilmesinden başka bir şey değildir. Barthes (1974), bunu 'Metnin Tadı' (Die Lust am Text) isimli kitabında şöyle ifade etmektedir.

"Stereotip her türlü büyü, her türlü coşkudan uzak, sanki doğalmış gibi, bir mucize sonucuymuş gibi, bu yinelenen sözcük, her sefe-

rinde başka sebepten tatbik ediliyormuş gibi, sanki taklit artık taklit değilmiş gibi yinelenen sözcüktür: dayanıklılık savında olan ve kendi ısrarının farkında olmayan teklifsiz sözcüktür. Nietzsche (5), 'gerçekliğin' eski eğretilenlerin katılışımından başka bir şey olmadığını fark etmişti. Bu bağlamda stereotip gerçekliğin bu günkü yoludur, bulunmuş süsü gösterilenin kurala uygun, zorlayıcı biçimine doğru getiren somut bir özelliktir. (Yeni bir dilbilim tasarlamak yerinde olurdu; artık sözcüklerin kökeni ya da kaynağı araştırılmamalı; yaygınlığı ya da sözcük bilgisinden ziyade, devam eden katılışma durumunun ilerleyişini, tarihsel söylemin akışı içinde kalınlaşmalarını inceleyecek bir dilbilim; Böylesi bir bilim şüphesiz bozuncu olurdu, gerçeğin tarihsel kaynağından çok daha fazlasını: bu da onun söz bilimsel, dilsel karakteristiğini ortaya çıkarırdı.)" (Barthes 1974:64-65).

Barthes, stereotipi anlatıma yapışmış bir kural olarak görmekte ve içerik açısından seçim yapma hakkı tanımayan bu kurallaştırmayı eleştirmektedir. Ona göre sakınılması gereken olgu iki kelime çiftinin şablonlaşmış bağlantısının okur tarafından kendiliğinden anlaşılmasıdır.

Riffatere (1973) stereotiplerin (ve genel klişeler) daima gizil bir şüphe azaltma işlevi taşıdığını, edebi nesirlerde klişelerin işlevini gördüğünü öne sürmektedir. Riffatere, bir metnin biçimsel değerini sözcüklerle değil, sözcüklerin bağlamsal ilişkilerinde ele almaktadır. Biçim kuramcılarının için klişeler, uzlaşımlara dayanan eğretilenleri gösteren biçimsel olgulardır ve sözlü stereotiplerin (sabit sözlük yapısı) özel bir biçimidir. "Eğer klişe daima stereotip ise, daima bayağı değildir; Eğer orijinallik moda olan bir estetik kriter ise; başka bir zamanda estetik algılama ölçütü içinde kategorileştirilir ve ' faydalı dönüşüm' gibi etiketleme altında; doğal bir sıfat gibi öne sürülür" (Riffatere 1973:147-148). Ona göre, 'banal' olan estetik yargının kendisi, pratik işlevcilikten başka bir şey değildir. Bu nedenle biçimsel işlev yitimiyle aynı tutulamaz, çünkü bayağılık eskime ile karıştırılmaz. Eleştirel estetiği savunan kuramcılar, edebi metinlerde stereotipin oldukça farklı iki dönüşüm işlevi üzerinde durmaktadır. Birincisi 'yazarın yazımındaki yapısal unsur', ikincisi

ise yazarın yazımı dışında duran gerçek olarak 'sözün motifi'dir (örneğin dil içinde bir figürün sunumu). Bir şiirin bize bir şey söyleyip bir başka şey belirttiğini vurgulayan Riffaterre, bu ayrımın, bir şiirsel metnin kendi anlamını ürettiği biçimiyle açıklanması gerektiğine inanır. Ayrıca, şiirin okunmasını belirleyen değişik algılama, alımlama biçimlerini ele alırken, okurların bir metni kendi kültürlerinin açımlarıyla alımlanması üstünde durur. Buna bağlı olarak da metinler arası (6) ilişkileri değerlendirir. Şiiri her zaman için bir 'motif' üstüne bir çeşitleme, bir sözcüğün ya da bir tümcenin metne dönüştürülmesi olarak görmektedir (Rifat 1998:140).

Riffaterre Coulmas gibi stereotip ya da klişeyi uzlaşım anı olarak almaktadır. Genette ise stereotipi yazarın eserindeki sözlük bağlantısının yinelemesi olarak görmektedir. Genette (7), pastiş ve parodilerin analizi bağlamında bu terminolojiyi çok kez yinelenen dönüşümlü kullanım şeklinde belirlemektedir. Bir metnin daha önce gerçekleşmiş olan bir yapıya dayanabileceğini ve buradan kalkarak tarihsel bir gelenek içinde yer alabileceğini göstermeye çalışmıştır (Rifat 1998:132).

Genette'e göre yazınsal dili ortak dilden ayıran farklılık, amaçlardan çok, araçlarda bulunmaktadır. Birkaç sapma dışında yazar, öbür kullanıcılarla aynı dili kullanır, ama bu kullanımı ne aynı tarzda ne de aynı amaçla gerçekleştirir. İçeriğin bir süre için unutulması, yazının yazınsal varlığının geçici olarak dilsel varlığa indirgenmesi, yazınsal söylemin gerçekliğine ilişkin uzlaşım dizgesini daha yakından incelemeye olanak vermelidir. Bunun için biçimler ve anlamlar dizgesi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu da ancak benzerliklerin ögesi ögesine araştırılmasının yerine, türdeşliklerin topluca araştırılması gerektirmektedir (Genette 1998:224).

Stereotip kavramını J. Lotman (1972) metnin yapısal klişesi üzerinden tartışmakta ve yapı üzerine yineleme ile yaratımı kast etmektedir. Belirli yapıları oluşturabilmek için, bunları yineme aracılığıyla okuyucularda iyice tanıtır kılmak gerekmektedir. Bu yapılar, metnin türüne uygun, beklenen, benzer örnekler olarak kültür kodları alanına aittir. Lotman, kodlamanın kapsamı ve derecesini oluşturan

süreci ayrıntılı olarak incelemeksizin (daha çok gelenekselleştirme sürecine dayanarak) herhangi bir anlatımda farklı düzlemlerde stereotipleşme biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Kalıplaşmış figürler sistemi, yazarın metinde sunduğu olaylar dizisi (sujet) ve yazarın düzenlediği olayların gerçek yaşamda takip etmesi gereken sıraya uygun dizilmiş şekline göre öykülenmesi (fabula) stereotipleştirmenin yapısal örnekleridir. O, sıklıkla üzerinde durduğu "şablon" kavramını Commedia Dell'Arte'i örnek vererek farklı bir boyutta açıklamaktadır. Commedia Dell'Arte oyunlarında oynayacak olan belirli karakterler bulunur. Bunlar -karagöz oyunları benzeri- kostümleri, kişilik özellikleri hatta isimleri de belli olan karakterlerdir. Sahneye çıkılmadan önce, oynanacak olan oyun belirlenir ve sahneye giriş çıkışlar ayarlanır; gerisi ise o geceki oyuncu performansına bağlıdır. Oyuncular, ana teması belli olan oyunu oynarlar ve de sahne üzerinde olan her şey tamamen doğaçlamadır. Oyuncular, kostüm ve dekordan çok az yararlanmakta, tipleri canlandırma ve atmosfer yaratmada kendi yetenek ve zekalarından güç almaktadır. Bu durumda, maske kullanılması çok önem kazanmaktadır. Oyuncuların çoğu kendi yarattıkları maskeleri ya da geleneksel kalıplara bağlı kalmak için başka maskeler kullanırlar. Bu durum çeşitliliğe olanak tanıdığı gibi, gelenekselin korunmasına da yardımcı olmuştur. Bu da Eco'(8)nun kitle kültüründe izleyiciler tarafından iyi tanınmış "tekrar şemaları"ni akla getirmektedir.

Lotman, stereotip kavramını işlevselci pragmatizmden farklı olarak tartışma konusu yapmaktadır. Metin organizasyonundaki stereotiplerin işlevsel olarak biçimlenmesinin bağlamı ya da algılamadaki kabul etme biçimlerinden ziyade, sık karşılaşılan diğer olgularla ilgilenmekte; örneğin görme ile görmenin ideolojik karakteri ya da onun gerçeğe uygunluğu sorunları üzerinde fazla durmamaktadır. Görmenin ideolojisi içinde mümkün olan içerik kaybı ve biçim bozumu onun konusu değildir. Lotman için önemli olan yapısal klişenin gerçek varlığı ve öncelikli içeriğidir. Yapısal klişe, metni üretenler ve alımlayanların bilinç altında stereotip olarak depolanmaktadır. Zira bilinç altı stereotipler (şablonlar, klişeler) anlama ve enformasyonu nakletme sürecinde önemli bir rol oynamakta ve kod olarak işlev görmektedir.

“Lotman, bir yandan metnin çözümlenmesine ve metnin anlamını yine metnin içinden çıkarmaya çalışan bir yaklaşıma yönelirken (metnin iç yapısını araştıran yazınbilim), öte yandan da, yapının bağlamını dikkate alır. Ona göre, metnin var olan gerçek görünümünün yanı sıra, bu görünüme katılan varsayımsal bir metin dışı özellikler bütünü vardır. Böylece yazınsal bir metin içinde birbiriyle çatışma durumunda olan bir çok dizge yer alır; anlamda bu dizgelerin kesişme noktasıdır. Böylece metnin art alanında yer alan kurallar, uzlaşmalar, gelenekler de metnin iç yapısı içinde ya aynen, ya da değişerek yer almaktadır” (Rifat 1998:146).

“Bir sanatsal metnin alımlanması daima okuyucular ve yazarlar arasında bir mücadeledir. Okuyucu, metnin belirli bir kısmını alımlamaz, buna dayanarak tümünü inşa eder. Yazarın gelecek adımı bu tahmini doğrular ve okumayı gereksiz kılar (en azından bugünkü biçimlerin bakış açısından) ya da tahmini çürütür ve izleyicide yeni bir yapılanma talep eder ve böylece devam eder” (Lotman 1972: 407).

Stereotipler bu nedenle merkezi bir anlam taşırlar, fakat bu asıl anlam değildir ve düzenin, değişmezliğin ve tahmin edilebilir olanın dayanışmasından oluşmaktadır. Lotman’ın yapısal estetiği, izleyiciler ve metin üreticilerinin nihai biçimsel temsil için oluşturdukları ortak paketlemeden ileri gelen geleneksel örneğin kurulması üzerinedir. Geleneksel örnek bir sanatsal sistemin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda geleneksel örneğe uygun, izleyicilerde beklentiler uyandırılmakta ve metin içerisinde geleneksel örnek sistematik olarak farklı varyasyonlar içinde düzenlenmektedir.

Lotman, seyirci için çok kolay anlaşılır olan, uygunmuş gibi görülen ‘benzerlik’ kavramının aslında bir kültürün tarihsel bağlamında inşa edilmiş olan, sanatsal deneyim ve kodlarını taşıyan stereotip örneklerine bağımlı olduğunu öne sürmektedir. Örneğin siyah beyaz bir fotoğrafa bakarken gökyüzünü hiç güçlük çekmeden bulutsuz ve mavi olarak algılama olanağını sağlayan aslında uzlaşımlardır. “Aynı şekilde güneşli bir yaz gününü yansıtan farklı gri gölgeleri mavi ile yeşilin imleri olarak algılar ve hiç yanılmadan belli renkli

‘denotat’lara (nitelenen nesnelere) olan eşdeğerliliğini saptarız” (Lotman 1987:29).

Lotman metindeki stereotipin farklı güncellenmesi ve stereotiplere dayalı beklentiler arasındaki gerilimle oluşan temsil sorunuyla ilgilenmektedir. Ona göre stereotip, normal, basit yeniden üretimden ziyade, farklı yerleştirilme ile birleştirilmiş bir tür yineleme; sonuçta enformasyonun yapısal düzensizlik ve etkisizlik eğilimini kırmak için, spesifik estetik kaynak ve sanatsal enformasyonu yaratmada temel ögedir.

Fransa’da R. Amossy (1991) edebiyat bilimlerinde (aynı zamanda görsel, işitsel medya ile ilişkili) stereotip semiyolojisini geliştirir. Amossy, semiyolojik estetik kuramında bazı noktalarda Lotman’dan ayrılmakla beraber bir dizi ortak görüşü de paylaşmaktadır. Amossy (1984) ‘Öyküleme Sunum ve Stereotipler’ başlıklı makalesinde metnin, yapısal düzleminden figürler düzlemine, anlatsal makro yapısına kadar bir stereotipleşmeye maruz kaldığını açıklamaktadır. Ona göre, kitle edebiyatı alanında ya da popüler kültürde konuyla bağlantılı olarak oldukça bariz bir şekilde stereotipleşme vardır. Amossy belirli şartların ve ihtiyaçların cevabı olarak işlevsel stereotipleri vurgulayan pragmatik analiz üzerinde fazla durmamaktadır. O da Lotman gibi olgular ile ilgilenmektedir. Ona göre örnek (prototip) adeta katılmış durmakta, sıklıkla yinelenmekte ve bununla ilgili geleneksel model oluşmaktadır. Stereotip yazar, metin ve izleyici arasındaki gerilimde metnin kolay okunan birleşme noktası olmakta; ister istemez alımlamanın estetiğine güven sağlamaktadır.

Amossy’in alımlama estetiğinde (9), yalnızca okuyucunun kültürel hafızasına demir atmış stereotipler ve bunlarla alımlama için –aynı zamanda farklılıkların algılanması için de –kognitif faktörler ve bu faktörlerle birlikte yazarın kendisi de hesaba katılmaktadır. Buna dayanarak farklı bir okuma stratejisi geliştirilmektedir. Bu strateji, daha önceden Lippmann’ın açıkladığı gibi, uygun olan enformasyonun alınıp, uygun olmayanın atılmasına dair demir atmış stereotip anlayışını hatırlatmaktadır. Bu düşünceye dayanarak yarı pragmatik okuma biçimine uygun olarak ge-

liştirdiği okuma biçimini ‘stereotip sel okuma’ olarak isimlendirir. Amossy, bu okuma biçimini, biçim bozumu ve anlam kaybı üreten bir okuma olarak görmektedir. Zira stereotip sel okuma, önceden yaşananların tekrarına dayanan, sabit temsilin ve bilinenin tasdik edilmesine yöneliktir: “Stereotip sel okuma benzerliklerin tekrar keşfedilmesini sağlar ve yeni bir şeyler üretmez, yalnızca yenilik ve farklılıklar içindeki benzerlikleri tanırız” (Amossy 1984:694). Böylesi bir metin okuma stratejisi, stereotipi tasdik etmenin güncellenmesi aracılığıyla bir dereceye kadar klişelerin ve modelin yeniden sunumunu mümkün kılmaktadır.

Amossy’ e göre okuyucular, stereotipleştirmeye yönelik olarak okumaya meyillidir. Bu okumada önceden var olan örnekler seçilmekte ve bunlara uygun düzeltme, budama ve silme yapılmaktadır. Tüm ayrıntılar yavaş yavaş aşınmaya uğrar, tüm farklılıklar azalır ve ister istemez bütün bunlar ilk örneğin ilk benzer niteliklerine tekrar entegre olmaktadır. Amossy, stereotipin kognitif kayıp boyutunu vurgulayarak stereotipe karşı eleştirel uzaklık koymaktadır. Onun için nasıl karmaşıklık şematizasyonu doğuruyorsa, tekrarlar da alışkanlığı doğurmaktadır ve tekrarların bolluğunu estetik aşınma noktası olarak görmektedir. Amossy buradan stereotipin metinsel performansı üzerine, estetik yargının duruma göre dönüşümünü dikkate alarak yorum yapmaktadır. Metinde önceki örneklere dayalı uzlaşıları onaylayan ve bunlara zıtlık gösteren farklılıkları ayırır. Yapı bozumu, otomatizmi ortadan kaldırmak, kültürel örneklere dayanmayı hedeflemeyi yıkmak ona göre tek estetik kıstastır.

RESİM SANATI VE STEREOTİP OLGUSU

Spesifik metne ilişkin stereotip taslağı söz konusu edildiğinde, metin, geniş bir semiyolojik repertuar içinde anlaşılmalıdır. Resimsel temsil sorunu ile ilgilenen sanat bilimcileri E. Gombrich ve A. Hauser’ e göre stereotip, temsilin geleneksel, sabit, yinelenen yapı örnekleridir.

Dil ve metin analizi terminolojisinde ‘simge’ terimi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Güzel sanatlar bağlamında görselliğin kullandığı

simgeler farklılık göstermektedir. Belirli bir sanat tarihi formasyonu içinde stereotipler, resim kompozisyonunun geleneksel katı şeması olarak, gerçekliğin temsilde algılama ve biçimleme kuralı niteliğindedir. Gelenekselleşen, sanatçı ve izleyicileri tarafından bir formasyon içinde paylaşılan ve kabul edilen temsil örneği (prototip) daha çok kültürel kodlara yakınlık göstermektedir. Hauser (1984) ‘sanatın dili’ metaforunu kullanarak geliştirdiği semiyolojik kurama göre stereotip kavramı spesifik kod olarak güzel sanatların tarihsel formasyonunu karakterize etmektedir. Hauser stereotip aracılığıyla oluşan kayıp ve biçim bozumu sorunuyla ilgilenmekte ve geleneksel araçlarla bireysel ifadenin estetik problemi üzerinde durmaktadır. Hauser, bireysel estetiğin zemini üzerine işlevselliği de koyarak tartışmaktadır. Ona göre bir mesaj öncelikle anlaşılır olmalıdır. Bu nedenle insanlar arasında bireysel ve kişisel anlamlar alanından çıkan gelenekselleştirme ve şemalaştırma birbirine tabidir. Yalın deneyimlerden oluşan gelenekselleşen stereotip unsuru tamamıyla sübjektif ve kendiliğindedir.

Hauser, stereotipi prensipte sadece kognitif kayıp olarak görmez, aynı zamanda sanatsal yaratıcılığın şartı olarak da görmektedir. Diyalektik bir süreç söz konusudur: kendiliğindenlik ve direnç; yaratım (icat) ve gelenek (uzlaş); dinamik biçimi tahrip etme ve biçimi kaldıran deneyim iç güdüsü, bunlar sabit biçimin gerekleridir ve birbirini hem engellemekte hem de teşvik etmektedir. Bu Hegel’ e özgü ‘bozum’ (Aufhebung) kavramının bariz örneğidir. Aynı anda geçerli gelenek, simge ve şemaların bir yandan yapılanması ve bir yandan da yapısının bozumu söz konusu olmaktadır.

Sanatta yapı bozumu olgusunu Hauser, ‘Sanatın Toplumsal Tarihi’ isimli kitabında Dadaizm’ le ilgili açıklamalarında somutlaştırmaktadır. Dadaizm ile birlikte sanatta geleneklerin yıkılması çabaları başlamıştır. Dadaist akımın tüm amacı, hazır yapılmış biçimlerin çekiciliğine, geleneksel, ancak aşınmış olduğu için değersiz kalan ve anlatımı yapılacak objeyi sadeleştirerek, tüm anlatımın kendiliğindenliğini yıkan dilbilimsel kalıplara karşı gösterilen direnişten ibarettir. Bu bağlamda Fransız eleştirmen J. Paulhan, yazarları

dille olan ilişkilerine bakarak iki farklı gruba ayırmaktadır: Kültürle savaşılan teröristler ve klişeciler. “Paulhan, dili tahrip edenleri; yani dildeki basmakalıp, geleneksel biçimlerle hazır yapılmış klişeleri tümüyle uzaklaştırarak, dilin tehlikelerinden kopmuş, el değmemiş, orijinal esine sığmayan romantikleri, simgecileri ve sürrealistleri kültürle savaşılan ‘terörist’ olarak adlandırmaktadır. Paulhan’a göre diğerleri ise, basmakalıp ve klişe anlatımların karşılıklı anlaşılabilirliği için ödenmesi gereken bedeller ve edebiyatın karşılıklı iletişimi olduğunu bilen yazarlar ve söz bilimcilerdir. Paulhan’a göre yalnız bunların tuttuğu yol geçerlidir; çünkü edebiyatta devamlı olarak ‘terör’ kullanmak mutlak sessizlik yani entelektüel bir intihar anlamına gelmektedir” (Aktaran: Hauser 1984:406-407).

Yenilikçi akımlar, sanatın anlama yollarından faydalanmaksızın bir anlatım kurmaya çalışmışlardır. Dadaizm, aklın denetim altında olmayan bölgelerinden yeni bir sanatın ortaya çıkacağına inanmaktaydı. Sürrealistler ise, psikanalizin serbest çağrışım yöntemini kullanarak, kendiliğinden gelişen yeni fikirleri herhangi bir mantıksal, ahlaksal ve estetik sansür olmaksızın ortaya koymayı denemektedir. Sonuç olarak bunlar da mantık dışının mantıksal hale getirilmesine ve ‘kendiliğinden’in yöntemsel olarak yeniden oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (A.g.k.:409). Zira, uyguladığı ve karmaşa içindeki dünya kategorize edilmeksizin, sonsuzluk standardıyla ölçüldüğü taktirde insanların tüm eylemleri anlamsız kalmaktadır.

Hauser, modernliğin estetiği olarak gelenekselleştirme ve yinelenen şemanın önemine işaret etmektedir. Fakat gelenekselleştirme ve yinelenen şema oluşturmanın kökeninde geleneksel Doğu Asya ve Mısır sanatını görmektedir. Hauser’e göre bu sanat anlayışlarında sanat eseri, basitleştirilen geleneksel resim biçimleri ve klişe üslup anlayışını, yani stereotipleri taşımaktadır. Hauser, geleneksel Doğu Asya kültürünün kendi karmaşıklığı içinde indirgenerek yinelenen resim biçimini örnek olarak almakta ve stilistik biçimsel sanatın göstergesi olarak kabul etmektedir. Benzer şekilde Mısır sanatında (10) gelenek ve üslup ağır basar, sanat stereotipleşmiştir.

Stereotip terminolojisini benzer bir biçimde Gombrich kullanmaktadır. Zola’nın ‘bir sanat yapıtı, bir insan yaradılışının süzgecinden geçme bir doğa parçasıdır’ saptamasını sanatta doğruluk ve kalıplar konusunda odak noktası olarak gören Gombrich (1992), ‘Sanat ve Yanılsama’ isimli kitabında, sanatsal doğru ile sıradan doğru arasındaki ayrımı sorgulamaktadır. Ona göre sanatçı, yaratım işine görsel izlenimiyle değil, nesneye ilişkin düşüncesi ve tasarımıyla başlamaktadır.

“Örneğin bir mürekkep lekesini veya başkaca herhangi bir lekeyi çizerek taklit edilmesini araştırmak isteyen ruhbilimcilerin benzer sonuçlara varmış olmaları ilginçtir. Görünüşe bakılırsa olay özü açısından hep aynı kalmaktadır: Önce lekenin herhangi bir yoldan sınıflandırılmasına, bilinen herhangi bir temel biçimle özdeşleştirilmesine çalışılmaktadır. Örneğin: “tamam bu bir üçgen!”, ya da: “Bu bir balığa benziyor!” denmektedir. Böylece bir ölçüde kopya edilecek biçime uyan bir kalıp biçim seçildikten sonra, bu biçimin uyarlanmasına girilmektedir” (Gombrich 1992:83).

Gombrich’e göre bu örnek, kopya etme işleminde kalıp ile düzeltmenin ‘yalınlaştırma’ çabasından ziyade esnek ve yaklaşık bir ‘uyarlama’ niteliği taşımaktadır. Bu esnek ve yaklaşık uyarılma karakteristiği, kalıbın ön görülen biçimine tam olarak uyarlanana kadar küçük değişiklikler aracılığıyla gittikçe katılaşmaktadır. Yine ona göre bir figürü çizme biçimi ile görme biçimini birbirine karıştırmamak gerekmektedir. “Bir figür kısa bir süre için bir ekrana yansıtıldığında, bu figürü belli bir sınıfa yaklaşık olarak sokmayı başaramamışsak eğer, onu kendimizde koruyabilmemiz olası değildir. Bu figürü adlandırışımız, yeniden kurmaya yarayacak kalıbın seçimini de belirleyecektir. Uygun bir tanımlama bulmayı başardığımız taktirde, o figürü anlığımızın yardımıyla yeniden ortaya çıkartmakta da başarılı oluruz” (1992:84). Bu bağlamda, belirlenmiş uygun bir kategorinin eksik olduğu durumlarda çarpıtmalar kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, klasik dönem Britanya sikkelerinin Yunanistan’a ait örnekleri oldukça farklı ve soyut bir biçime dönüşmektedir. Zira kopya etme işleminin sürekli yinelenmesi aşamalarında sikkenin üstündeki resimlerin Keltler ve Cermenler tarafından kendi kültürlerinin ka-

lıplaşmış biçimlerine gittikçe yaklaştırdıkları görülmektedir.

Gombrich yine Roma'daki Melekler Kalesi'nin bir Alman tahta baskı sanatçısı tarafından, bir Alman kalesine dönüştürülmesi eğilimini, sanat istencinden çok, bir tür sanatsal ayak uydurma; sanatçının alışkın olduğu kalıplara ve biçimlere uyarlama olarak değerlendirmektedir. Ona göre tüm bu örnekler sanat eserinin irdelenmesi sırasında hesaba katılması gereken eğilimi vurgulamaktadır: "Bilinen, bilinmeyenin betimlenmesi için hemen her zaman çıkış noktasıdır; bir sanatçı içtenlikle gördüğünü aslına sadık resmetme çabası içerisinde olsa bile, varolan daha önceki bir betimleme onu her zaman kendi çekim alanına alacaktır"(1992:92). Bu bağlamda belirli bir üslup içinde sanatçıya aşına olduğu, daha önceden bildiği motifler çekici gelmekte ve buna uygun olarak çevresindeki dünyanın betimleyebileceği çizgilerini seçmektedir. Bu bağlamda sanatçı, Gombrich'e göre gördüğünü resmedenden çok, resmettiğini gören insandır. Sanatçı kafasındaki şema sistemi üzerine, görülen dünyanın resimsel temsilini yerleştirir, bu anlamda resimsel temsil, sanat dilinin metaforudur.

Hauser, stereotipleri semiyotik iletişimin işlevselliği açısından değerlendirirken, Gombrich, kognitif psikolojiyi merkeze alarak, sanatçının aktivitesindeki içsel süreçleri düzenleyen 'şema sistemi' ya da 'görüş seti'ni tartışmaktadır. İçselleştirilen 'şema sistemi', sanatçının bakışına dış gerçekliğin biçimlenmesinde kılavuzluk etmektedir. Gombrich, stereotipi resim sanatının sunumunda görsel alımlamanın oldukça dayanıklı şeması olarak tanımlamaktadır ve bunlar sanat tarihi formasyonu içinde gelenekselleşme karakteristiği göstermektedir.

SONUÇ

Stereotipler söz konusu olduğunda görünen yüzde geleneksel yineleme varken, temelde ise tutarsızlık yatmaktadır. Modernleşmenin getirdiği yenilikler sayesinde geleneksel olandan sapmalar kaçınılmaz olmaktadır. Zira her modernleşme gelenek ve yeniliğin karşılıklı etkileşiminin sonucudur ve her üslupsal yenilenme geleneksel biçimlerin kırılması ile bağlantılıdır.

Birbirine bağlı iki öge olan metin ve onun alımlanması stereotipin oluşumunda önemli rol oynarken bunlar arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur; yani metnin oluşumu ve metinler arası okumada da stereotipler etkili olmaktadır. Stereotipler bir tarafta insan zihninde oluşan mantık yapıyıken, diğer tarafta metin organizasyon şeması ya da belirli yapı olarak metnin içindeki bir tür fiziki dayanıklılığa sahip iletişim ifadesidir. Bu iki düzlem sürekli olarak karşılıklı etkileşim içindedir. Zira bir metin içinde tespit edilen stereotip, çok katı metne özgü bir olgu olmayabilmekte, bilakis fazla düşünülüp taşınılmadan ortaya çıkabilmektedir. Stereotipler, belirli bir metinde olduğu gibi metinler arası alanda da içkinleşebilmektedir. Onun stereotip olarak algılanması ve tartışılması gelenekselleşen bir şema olarak bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, stereotiplerin farkına varabilmek için toplumsal uzlaşımlardan haberdar olmak gerekmektedir. Zira bunlar okuyucuların kafasındaki zihinsel olgu olarak işlerlik kazanmaktadır. Bu bağlamda stereotipler metni daha önce görmüştük duygusunun egemen olduğu okuma örneği olarak, uzlaşımlara dayanmaktadır. Bu sayede okuyucu, stereotipi orijinal biçim olarak kabul etmekte, metin ile arasında olması gereken eleştirel mesafeyi koyması güç olmaktadır. Stereotipleri farkında olmadan algılayıp öğrenen kişinin, kendi toplumsal uzlaşımlarına uygun gerçekliği farklılaştırarak algılama olgusu, stereotiplerin sürekliliğini sağlamaktadır.

NOTLAR

(1) Kognisyon, gerçek olanın zihinsel olarak yeniden inşasıdır ve kişilerin geçmiş yaşantıları, ihtiyaçları, arzu ve niyetleri üzerine kuruludur. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Arkonaç 2001.) 'Kognitif' kelimesi Türkçeye 'bilis' olarak da çevrilmiştir. Bilişsel psikoloji insanın yaşamı ve ona bağlı olarak düşünme biçimi üzerinde durmaktadır. "Biliş" kavramı (cognition) genellikle 'bilme eylemi'yle ilgili çeşitli işlemleri kapsamak üzere kullanılmaktadır (algılama, anımsama, imgelem, kavramlar kurma, değerlendirme, karar verme gibi). Festinger'e göre 'bilişsel öğeler' insanın, çevresi, kendisi ve davranışları ile ilgili olarak sahip olduğu herhangi bir bilgi, kanı ya da inançtır. İnsanın kendi duygularına isteklerine ve onlara erişme

yollarına, başka insanların düşünce ve değerlerine ilişkin bilgilerini de bilişsel öğeler olarak gören Brahm ve Cohen gibi yazarlar da bulunmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: İsen ve Batmaz 2002).

(2) Bu araştırmada stereotiplerle bağlantılı olarak bir toplumda mevcut olan istek, beklenti, korku gibi olguların film içeriklerinde yansıtıldığına savunan yansıtma hipotezi kabul edilmektedir.

(3) İletişim teknolojileri sayesinde giderek bölgesel olmayan ulusal ya da uluslar arası enformasyon sistemi içinde yaşıyoruz. Modern yaşamda komşuluk ilişkilerinin yerini alan televizyon, aracı grup oluşumunda 'biz' ve 'diğeri'nin tanımlanmasında belirleyici olmaktadır.

(4) Rutin formüller de ata sözleri ya da özdeyişler gibi davranışın oluşumunda kullanılmakta ve gündelik hayatın iletişim deneyimi içinde her ortak dilde tekrar etmektedir. Bunlar toplumsal ilişkilerin yinelenen durumlarına bağlı ve dil içinde toplumsal durumlar üzerine sağlam organize edilmiş reaksiyonlardır; onların kullanımı grup üyelerine yüksek oranda bir anlayış güvenliği sağlamaktadır; standartlaştırma aracılığıyla kişisel kararlar azalmaktadır. Bu bağlamda rutin formüller kurumsal bağımlılık olarak görülmektedir. Onun esas fonksiyonu dildeki sabit davranış örnekleri olarak aynı toplumsal kültürel sisteme uyan üyelerine ve toplumsal hayatta gruba uygun davranışları mümkün kılar. Rutin formüller her toplum için tipiktir, çünkü onlar yaşam alışkanlıklarının önemli bir parçasını sunmaktadır. Bir çok konuşma edimi içinde rutin formüller kullanılmaktadır: Selamlama, teşekkür etme, tavsiye etme, kendini takdim etme, açılış konuşması, özür dileme, sipariş verme, vs. dir. Rutin formüller algılamada belirli bir iletişim işlevi taşımaktadır. Zira standart durumlara özgü konuşma edimini gerçekleştirmek böylesi formüller kullanmaksızın mümkün olmamaktadır: Rutin formüller bir iletişim olayının akışı içinde önceden tahmin edilebilme aracılığıyla karakterize edilmektedir. Bu formüller belirli tipik durumları pragmatik olarak karakterize ettiğinden, her toplum bunların motive olduğu durumları tanımakta ve başka türlü anlamlar üretmemektedir. Rutin formül-

ler aracılığıyla oluşturulan dilsel birlik işlevsel olarak pragmatik bakış açısından toplumsal davranışlara uyum sağlamada oldukça önem taşımaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Coulmas 1981).

(5) Nietzsche için, erişebileceğimiz her hakikati beden üretir. Dünyanın var olduğu tarzda var olması, yalnızca duygularımızın özel yapısından ötürüdür ve farklı bir biyoloji de, bize bütünüyle farklı bir evren verir. Hakikat türün maddi evriminin bir işlevidir: O çevremizle duysal etkileşimimizin gelip geçici sonucudur, hayatta kalmak ve gelişmek için ihtiyaç duyduğumuz şeylerin neticesidir. Hakikat istemi, insanın güçlerinin en iyi şekilde serpilebileceği ve dürtülerinin de en özgür şekilde işleyebileceği türden bir dünya kurmayı amaçlar. Bilme arzusu, bir fethetme içtepisidir, şeylerin zenginlik dolu belirsiz anlamlılığını, onları mülk edinebileceğimiz şekilde basitleştirmenin ve yanlıslamanın bir aygıtıdır. Hakikat, sadece pratik ihtiyaçlarımız tarafından uysallaştırılmış ve dökümü yapılmış gerçekliktir; mantık ise, hayatta kalmanın çıkarlarına eşdeğer kılınan bir yalandır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Eagleton 2000: 285-319).

(6) Bir metnin başka bir metin içinde etkin bir biçimde varlık göstermesi; bir başka deyişle, bir ya da bir çok metnin alıntı, çalıntı ya da anırtıma yoluyla, aynı anda aynı yerde kurdukları birliktelik ilişkisi.

(7) Genette, yapısalci gelenek içinde öykülerin yüzeysel olarak değerlendirildiğinde ayrı ayrı öyküler oldukları, birbirinden farklı olaylar ve kişiler sergilediklerini, fakat bu yüzevi okumanın dışında temel yapılar araştırıldığında, çeşitli olayların temelde birkaç kategoriye, çeşitli kişilerin de değişmez birkaç role indirgeniğini görüşünden yola çıkmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel 1982). Rus biçimcilerinin yaptığı fabula- syuzhet ayrımını benimseyerek metni çözümlenmek için üç düzlem (söylem, öykü, anlatım edimi) düşünmektedir. Asıl öykü ve söylem arasındaki bağıntı üzerinde durarak, yazarın öyküyü nasıl işleyerek söyleme dönüştürdüğünü incelemektedir. Ona göre öykü üç yoldan değişime uğrayabilir: birincisi söylemdeki olayların zaman diziminin nasıl değiştirildiği ile ilgili **düzen**, ikincisi ise öyküdeki epizotlardan hangilerinin özet,

hangilerinin ayrıntılı verileceğine dair **süre** olgusudur. Üçüncüsü, **frekans**, öyküdeki bir olayın söylemde bir kez mi, yoksa birkaç kez mi anlatıldığı, ya da öyküde birkaç kez meydana gelmiş bir olayın söylemde birkaç kez mi yoksa bir kez mi anlatıldığını araştırmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Moran 1999).

(8) Bunu Eco bir örnekle açıklamaktadır: İnsanın başına gelebilecek en sıkıcı, en kasvetli durumlardan biri, efkarlı bir anda tek başına büyük bir olasılıkla bilinmeyen bir ülkede, bilinmeyen bir yerde, zaman öldürmek için bir bar ya da meyhaneye girmek, ve bu yalnızlığı bozacak bir şeyi umutsuzca ve örselenmiş olarak beklemek okurlarımızın başına gelmiştir. Bu son derece tatsız bir deneyimdir, buna karşın bu duruma düşenler içinde buldukları durumdan, durumun pek edebi olduğunu düşünerek kurtulmuşlardır. Niçin? Çünkü bütün edebiyat bizim barda yalnız oturan bir kişinin başına bir şeyler geleceğini düşünmemiz konusunda anlaşmıştır: Macera romanlarında her an platin saçlı bir sarışın çıkıp geliverir v.s.. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Eco 2001: 184-227).

(9) Alımlama estetiğinin kurucularından W. Iser'e göre bir edebiyat yapıtının anlamı metnin içinde hazır bir şekilde bulunmaz, metindeki bazı ipuçlarına göre okur tarafından okuma süresince yavaş yavaş kurulur. Anlam sanıldığı gibi, metinde oluşmuş ve bütünleşmiş bir şekilde yatmaz, yalnız gücül halde vardır ve ancak okur tarafından alımlandığı süreç içinde somutlaşır ve bütünleşir. Yazınsal metnin, yazarın yarattığı metin ve okurun yaptığı somutlaşma olmak üzere iki kutbu vardır. Bu anlayışa göre yapıt bir nesne değil, metin ile okur arasında alış veriştikten doğan bir olaydır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Moran 1999:229-262). U. Eco'ya göre, metin tembel bir makinedir ve "gerçekleşebilmek" için okurun işbirliğini gerektirir. Bu nedenle yazar, söyleyemeyeceği, yineleyemeyeceği vb. yerlerin yorumu için kendine metin içi bir örnek okur tasarlar. Nasıl yazar, metnini gerçekleştirme biçimini düşünüyor ve onu üretiyorsa, söz konusu örnek okur da, bu metnin gerçekleştirilmesine yorumsal açıdan katkıda bulunur. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Eco 1991).

(10) Mısır üslubu, her sanatçının ergenlik çağından itibaren öğrenmesi gereken, çok sıkı

bir yasalar topluluğundan oluşuyordu. Oturan heykeller ellerini dizlerine koymak zorundaydılar. Erkeklerin tenleri, kadınlarınkinden daha koyu bir renkle boyanmalıydı. Her mısır tanrısının görünümü önceden sıkı sıkıya saptanmıştı. Güneş tanrısı Horus'u ya bir doğan, ya da doğan başlı olarak; ölüm tanrısı Anubis'i de, ya bir çakal, ya da çakal başlı olarak imgeleştirme zorunluluğu vardı. Sonra her sanatçı güzel yazı yazma sanatını öğrenmek, imgelemleri ve hiyeroglif simgelerini, açıklık ve belirginlikle taşa oymak zorundaydı. Bütün bu kuralları öğrendikten sonra ancak çıraklık dönemini bitirmiş sayılıyordu. Kimse ondan özgün olmasını beklemiyordu. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Gombrich 1980: 31-45).

KAYNAKLAR

Amossy R (1984) Stereotypes and Representation in Fiction, *Poetics Today*, 5(5), 689-700.

Amossy R (1991) Les idées reçues, *Semiotique du stereotype*, Nathan, Paris.

Arkonaç SA (2001) Sosyal Psikoloji, Alfa yayınları, İstanbul.

Barthes R (1974) *Die Lust am Text*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Barthes R (1993) Göstergibilimsel Serüven, M. Rifat ve S. Rifat (çev), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

Bilgin N (1996) İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Blaicher G (1987) *Erstarrtes Denken. Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur*, Tübingen, Narr.

Coulmas F (1981) *Routine im Gespraech. Zur pragmatischen Fundierung der Ideomatik*, Athenaiion, Wiesbaden.

Dewey J (1910) *The Eternal Values*. By Hugo Münsterberg, *The Philosophical Review*, 19, 188-190.

Dröge FW (1967) *Publizistik und Vorurteil*, Münster, Regensburg.

Eco U (2001) *Açık Yapıt, Pınar Savaş (çev)*, Can Yayınları, İstanbul.

Eco U (1991) *Alımlama Göstergibilimi*, Sema Rifat (çev), Düzlem Yayınları, İstanbul.

Eagleton T (2002) *Estetiğin İdeolojisi*, Gözkan ve Ark (çev), Doruk Yayıncılık, İstanbul.

- Eliot J, Pelzer J, Poore C (1978) Stereotyp und Vorurteil in der Literatur. Untersuchungen zu Autoren des 20. Jahrhunderts, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Genette G (1998) Yazınsal Dil, M. Rifat (çev), XX Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gombrich EH (1980) Sanatın Öyküsü, Bedrettin Cömert (çev), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gombrich EH (1992) Sanat ve yanılsama: Resim Yoluyla Betimlemenin Psikolojisi, Ahmet Cemal (çev), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hauser A (1984) Sanatın Toplumsal Tarihi, Yıldız Gölönü (çev), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İsen G ve Batmaz V (2002) Ben ve Toplum, Om Yayınevi, İstanbul.
- Lippmann W (1964) Die öffentliche Meinung. München.
- Lotman JM (1972) Die Struktur Literarischer Texte, Fink, München.
- Lotman JM (1987) Sinema Estetiğinin Sorunları. Filmin Semiyotiğine Giriş, Oğuz Özügül (çev), De yayınevi, İstanbul.
- Moran B (1999) Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Neale S (1993) The Same Old Story: Stereotypes and Difference, Alvarado, M., Buscombe, E., Collins, R., The Screen Education Reader: Cinema, Television Culture, Columbia University Pres, New York, pp. 41-47.
- Pleyer P (1968) Nationale und soziale Stereotypen im gegenwertigen deutschen Spielfilm. Eine aussageanalytische Leitstudie, Münster, Institut für Publizistik.
- Quasthoff U (1973) Soziales Vorurteil und Kommunikation—Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps, Athenaeum—Fischer, Farnkfurt am Main.
- Rifat M (1998) XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları, 1, Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Riffaterre M (1973) Strukturele Stilistik, List, München,
- Schaff A (1979) Sprache und Stereotyp, In: Simon Gerd/ Strassner, Erich, Sprechen- Denken – Praxis, Weinheim und Basel, Beltz.
- Schneider I (1992) Stereotip Teorisi, Alman Televizyonunda Amerikan Dizilerini Araştırmaya Yönelik Ön Düşünceler, A. İmaçer, D. İmaçer (çev), Selçuk İletişim Dergisi, 2 (1), 2001.
- Wenzel A (1978) Stereotype in gesprochener Sprache. Form, Vorkommen und Funktion in Dialogen, Max Hueber Verlag, München.
- Yücel T (1982) Yapısalcılık, Ada Yayınları, İstanbul.